

(əvvəli ötən saylarımızda)

Səfər kəndli ilə, aşağı təbə-qədən olan adamlardan heç biri ilə işi yox idi. O, ancaq xalqın malını basıb yeyən, harınlayan və xalqa yuxarıdan-aşağıya xor baxanları tənqid edirdi. Bir gün Səfər müəllimin latış dostu Valentinas Vilnüs-dən Ağtəpə rayonuna qonaq gəlir. Səfər onu rayonun bütün görməli yerlərinə aparır. Yolda Valentinas Səfər müəllimdən xahiş edir ki, Şah Abbasın karvansarayına getsinlər, oranı görmək arzusundadır. Səfər Valentinasın arzusunu yerinə yetirir, onlar yaxın kənddə yerləşən Şah Abbas karvansaraya gedirlər. Amma orada gördükləri ürekaçmayan mən-zərə Səfər müəllimi bərk diltxor edir. Ordan qayıdıb Valentinası yola salan kimi Səfər dərhal evlərinə gedib rayon mədəniy-yət şöbəsinin müdiri Valid müəllimin evinə zəng edir. Aralarındakı kiçicik dialoqda Səfər müəllim rayon mədəniy-yət şöbəsinin müdiri Valid müəllimi utandırır.

"- Allo. Valid müəllim, axşamın xeyir. Bəri bax, Valid müəllim, inqilabdan qabaq sən atan kim olub?

- Noolacaq, ay Səfər müəllim, muzdur olub.

- Hardaydı onun evi, durumu?

- Yazığın evi olub ki, bir çovustanı var idi...

- Bax o çovustan harda olub, yeri-yurdu...

- O çovustanın yerində indi biz oluruq də...

- O ikimərtəbəli, qəşəng ev səninkidi?

- Bəli, Səfər müəllim. Qadan alım, niyə soruşursan ki?

- Valid, sən o çovustanın yerində birdən-birə o boyda ev tikdirdin?

- Ay Səfər müəllim, qadan alım, mənəm heç ikimərtəbə tikdirmək fikrim-filanım yox idi. Bir gün, Allah cəmi ölənlərə rəhmət eləsin, rəhmətlik də-dəm yuxuma girdi. Yazıq kişi maa dedi ki, bəs, ay Valid, hə-mişə arzulamışam ki, mənəm də daş evim olsun, özü də iki-mərtəbə. Hə, rəhmətlik dedi ki, mənəm imkanım olmayıb, ağalar, bəylər qoymuyub. İndi, ay oğul, şükür Allaha, Şura hö-küməti...

Səfər onun sözünü kəsdi:

- Valid müəllim, Şah Abbas yuxuna girməyib ki, heç?

- Şah Abbas? Şah Abbas yoox... Heç yuxuma girse də, tanıamaram.

- Eşitmişəm ki, gecə yatan bir adamı yuxuda gö-mək üçün onu üreyində tu-tub yadığı çevirirsən, o adam mütləq yuxuna girir... Bura bax, a kişi, yadığı-zadı

çevirmək lazım deyil. Niyə Şah Abbasın karvansarayına baxmırsan, bir əl gəzdirmir-sən? Rəhmətlik dədən de-miş, Şura hökumətinin hesa-bına ikimərtəbəli ev tikmi-sən, ay muzdur oğlu muz-dur, ancaq Şura hökuməti tarixi abidələr haqqında qə-rar verib, onu niyə eləmir-sən?

- Allah səni bizim camaata çox görməsin, ay Səfər müəllim, gör heç bizim ağılımıza gəlir? Tarixi keçmişimizə hörmət hər birimizin...

- Uzatma, elə bilirsən bu mənim ağılıma gəlib... Vil-nüsdən bir qonağım gəlib, getmişdik baxmağa, biabır-çılıqdı...

Salman Mümtaz adına Döv-lət Ədəbiyyat və İncəsənət Ar-xivində Seyran Səxavətin əsərlərinin əlyazmalarının saxlandığı 735 nömrəli fond-da tədqiqat işimlə bağlı araşdır-ma apararkən maraqlı mə-qamlarla qarşılaşdım. Belə ki, ədibin "Hamı elə bilirdi" adlı ilk nəsr kitabında işıq üzü gö-rən, müharibə illərindən bəhs edən "Ağrı" povestinin ilk əl-yazmasında əsərin adı "Başı kəsik arvadın oğlu" idi. Bu po-vestdə böyük vətən müharibə-sinin vətənimizə, elimizə gətirdiyi bəlalı dəhşətlər, yüzlərlə uşağın atasız, gəlinlərin dul, anaların oğulsuz qaldığı illərin ağrıları təsvir olunur. "Ağrı" povestində əsas adı çəkilən Firəngiz xala isə əri müharibə-dən qayıtmadığına görə, el arasında "başı kəsik arvad" çağırılmış, əsər də məhz onun adı ilə "Başı kəsik arva-dın oğlu" adlandırılıb. Qərb qrupu dialektlərində, o cümlə-dən Seyranın mənsub olduğu Qarabağ dialektində kişi, ər baş hesab olunur, ərəz qadın isə "başı kəsik" adlanardı. Bu kimi ifadələrdən istifadəsi həm də yazıçı Seyran Səxavə-tin xalq dilinə, həyat tərzinə son dərəcə bələdliyindən xə-bər verir.

Xalq şairi, professor Bəxti-yar Vahabzadə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap et-dirdiyi "Oxudum, heyran ol-dum" adlı məqaləsində Seyra-nın nəsr dilinin xəlqiliyini xü-susi qiymətləndirərək yazırdı: "Seyran kəndi, kənd mühitini, kənd məişətini, adət-ənənəni və ümumən xalqın inanclarını yaxşı bildiyini əsərlərinin hər səhifəsində göstərir. Buna gö-rə də onun dili xalqın şəhdi-şir-əli danışmaq dilidir. Məsələn: "qırışığı açıldı", "suyu süzülə-süzülə getdi", "əlim aşağıdı", "başına at təpib", "cin atına mindi", "qızın çiçəyi çırtladı", "Hoydu-hoyduya götürdü", "məni cin atına mindirdi" və s. ifadələri nümunə göstərə bilə-rik".

Milli ədəbiyyatımızda tipi öz dili ilə danışdırma, tipin

öz danışığı ilə özünü ifşası Mirzə Ələkbər Sabirin satira-ları ilə başlayır. Böyük Sabir-lə başlayan bu yazı üslubu Əbdürrəhim bəy Haqverdi-yevin də yaradıcılığında - "Marallarım", "Xortdan cə-hənnəm məktubları" və s. əsərlərdə müşahidə olun-maqdadır. Seyran Səxavət də Sabir ənənəsinə sadiq qalaraq sələflərinin bu yazı tərzini özünəməxsus şəkildə davam etdirmişdir. Belə ki,

yazıçının "Dəyirmanın boğazında" (1976), "Paravozsü-rən" (1976), "Qaçay müəllim" (1987) hekayələrinin qəhrə-manları öz danışığı ilə oxucunu özünə güldürür.

"Qaçay müəllim"i ədib özü hekayə adlandırırsa da, biz bu əsəri gözlənilməz sonluqla bit-diyi üçün novella hesab edirik. Arxivdə tədqiqat apardığım zaman bu hekayənin ilk əlyaz-ma nüsxəsinə rast gəlmişdim ki, həmin variantda əsər "Gim-nastika dərsi" adlandırılmışdı. Görünür, sonradan müəllif əsəri hadisələri ətrafında cə-rəyan etdiyi əsas qəhrəmanın adı ilə "Qaçay müəllim" adlan-dırıb. Qaçay müəllim təkcə davranışları, düşüncə tərzilə deyil, hətta geyimi, libası, ailə-sinə, həyat yoldaşına münasi-bəti baxımından da o zamankı Azərbaycan kəndi üçün yeni bir obrazdır. Qaçay müəllim kənddə ilk silindr papaq qoyan kişidir. Kənd camaatının ha-mısının buxara papaq qoydu-ğu bir vaxtda Qaçayın geyimi hər kəsdə maraq doğurur. Əsərdə obrazlar azdır, hadisə-lər bir kənddə və cəmiyyəti iki ailənin məişəti fonunda baş ve-rir. Şükür kişi ilə Güləndam ar-vadın evində onların arasında gedən dialoqlardan oxucuya aydın olur ki, onlar Qaçay müəllimi satqın, xəbər daşıyan casus zənn edirlər. Onların, ələlxüsus da Şükür kişinin bu cür düşünməyinə səbəb sə-hərlər o başdan, dan yeri sö-külməmiş Qaçayın hardansa hövlnak gəlməyi olur. Şükür kişi fikirləşir ki, axı bu boyda adamı səhərin alaqlarında kəndin o başına piyada get-

məyə məcbur edən nə ola bi-lər. Şübhəsiz ki, o, ya oğurluq, ya da casusluqla məşğuldur.

Hekayədə Qaçayın öz arva-dı Eyzangüllə və Şükür kişinin arvadı Güləndam qarı ilə söh-bətlərində də maraqlı məqam-lar diqqəti çəkir. "Pobeda"-nı saxlayıb Güləndam arvadı ma-şına dəvət edəndə Qaçay "əy-ləş" deyir, bu sözün ilk dəfə eşi-dən biçərə Güləndam arvad gözlərini döyə-döyə qalır, "əy-ləş" sözünün nə demək oldu-ğunu başa düş-mür, sonra da tez-tez özü-nə deyir ki, Şükür kişi nobatdan gələndə ona otur yox, əyləş desin. Qaçayın arvadına adıyla deyil, "Eyzangül müəllim" deyə müraciət etməsi də Güləndamın xoşuna gəlmir, onlara arsız kimi baxır. Amma Qaçayın yolbo-yu qayğıyla, nə-zakətlə rəftarı,

evlərinə çatanda isə aldığı gil-lasdan Şükür kişiye də pay göndərməsi qadının üreyini açır, düşünür ki, evə çatan ki-mi ərinə desin ki, bu cür yaxşı adamdan oğurluqda, satqınlıq-da şübhələnmək günahdır. Ev-dəki söhbətlərində Şükür kişi Qaçaydan da, onun ailəsindən də uzaq durmağı möhkəmcə tövsiyə edir və bununla da üreyi soyumayan Şükür kişi "Qaçay müəllim işpiondu" - deyir. Güləndam arvadın heç nə başa düşmədiyini, key kimi gözlərini döydüyünü görən Şükür kişi izah edir ki, "Ay ar-vad, yəni, Qaçay müəllim bi-zim adam deyil, - Əmirkənin adamıdır". (yəni Amerikanın adamıdır - X.Ə). Bu xəbəri ar-vadına verəndən sonra Şükür birbaşa sahə müvəkkilinin ya-nına gəlir, Qaçayla bağlı şü-bhələrini yerli-yataqlı sahə mü-vəkkilinə danışır və onun tutul-mağının vacibliyini vurğulayır. Məsələn, aydınlaşdırmaq məqsədilə onlar Qaçayın evi-nin həndəvərində dolanırlar, Şükür kişi bildirir ki, Qaçayın Əmirkəyə necə xəbər verdiyi-ni bu saat öz gözlərinizlə görə-cəksiniz. Bu zaman evin qapı-sı açılır və Qaçay bayıra çıxır.

"İkinci mərtəbədəki qapı cı-rıldadı və cırıltı kəsilən kimi addım səsləri eşidildi. Onlar əvvəlcə pilləkəndə Qaçayın ayağının birini, sonra ikincisi-ni, sonra da onu başdan-aya-ğa gördülər. Qaçay çox qayğılı görünürdü. Əlini saçına çəkdi, şirin-şirin gərnəşdi, saatına baxdı, cəld yuxarı çıxdı. Sahə müvəkkili nəfəsini çəkmədən onun hərəkətlərinə fikir verir-di. Qaçay əlindəki balaca ra-

dionun antenasını çəkib çıxaranda Şükür kişi yanında uza-nan sahə müvəkkilinə pıçılda-dı: Qaçay işpiondu.

Sahə müvəkkili bir anın içində hər şeyi başa düşdü. Gülmək onu tutmuşdu.

Qaçay isə radionu açıb sə-hər idmanını edirdi: - Sabahı-nız xeyir, yoldaşlar. Gimnasti-ka dərsinə başlayırıq...

Hadisələrin bu cür gülməli, gözlənilməz sonluqla bitməsi bizə Əbdürrəhim bəy Haqver-diyevin "Bomba" hekayəsini xatırladır. Feyzulla kişinin evindən bomba axtaranların əli boşa çıxdığı, bomba kisə-lərinin əvəzinə qarpız tapıldığı kimi Şükür kişinin xəbərdarlığı ilə "kəşfiyyat gələn" sahə mü-vəkkili də Qaçay müəllimin ya-pon maqnitafonuna qulaq asa-sa səhər idmanı - gimnastika ilə məşğul olduğunu öyrənir.

Bəxtiyar Vahabzadə Sey-ran Səxavətin əsərlərini bə-dii sənətkarlıq və dil xüsu-siyyətlərindən danışarkən maraqlı bir detallı xüsusilə qeyd edirdi: "Seyran Səxa-vətin əsərlərində təsvir, de-mək olar ki, yoxdur. Əvəzin-də canlı söhbət, dialoqlar-dan doğan vəziyyət və vəziy-yətlərdən doğan hərəkət aparıcıdır. Buna görə də, tə-əccüb edirəm, nəyə görə Seyran yalnız bir əsərlə dra-maturgiyadan əl çəkdi? Onun əsərlərində canlı söh-bət təsviri əvəz edir. Yazıçı özü danışmır, obrazlarını da-nışdırır. Dialoqlar nəyisə sü-but, nəyisə inkar etmək məqsədini güdmür, yalnız göstərir".

Bununla bağlı bir məqamı qeyd etmək istərdik ki, doğrudur, Seyran Səxavətin çox az dram əsəri səhnələşdirilib və bu da belə ictimai fikrin yaran-masına əsas verir ki, o, dra-maturgiyadan tez əl çəkdi. Amma arxivdə araşdırma apardığımız zaman mən ta-mam başqa realılıqla qarşılaş-mış oldum. Seyran Səxavət dramaturq kimi də qələmini çoxlu sayda pyes üzərində sı-nayıb və bu addımlar olduqca uğurlu alınıb. Əlyazmalar əsa-sında həmin əldə etdiyimiz, hələlik işıq üzü görməyən əsərləri: "Xəyanət", "Dünya bi-rinciliyi" ("Gün ağladılar"), "Daş dönmüş ürək", "Tabut" ("Büst"), "Paravozsürən", "Qa-pıların o üzündə qalan dünya", "Qızıl test" pyeslərini və "İsax-Musax" povestini nəşrə hazır-ladıq.

"Yazıçının vəzifəsi həqi-qəti söyləməkdir. Və onu elə söyləməlidir ki, yadda qal-sın, adamlar onu oxusun və başa düşsün"- bu fikirlər məşhur Amerika yazıçısı U.Folknerə məxsusdur.

(ardı 11-ci səhifədə)

SEYRAN SƏXAVƏTİN DİLİNİN OBRAZLILIĞI - OBRAZLARININ DİLİ

O, həqiqi nəsr nümunələrinin şair əməyinin məhsulu kimi meydana çıxdığını qeyd edərək: "Mənim nəsrim poeziyadır" deyirdi. Folknerin fikrincə, "hər bir romançı poetik düşüncələrini nəslə ifadə edə bilən şairdir. Daha doğrusu, adam əvvəlcə şeir yazır, bunun ardınca, öz formasının mürəkkəbliyinə görə poeziyadan sonra ikinci yerdə duran hekayə janrını təcrübədən keçirir, daha sonra roman yazmağa başlayır".

Bu fikirlər, mahiyyət etibarilə, Seyran Səxavət yaradıcılığına tam aid edilə bilər. Nəsrin şeiriyyətini yarada bilmək Qoqola, Folknerə aid olduğu qədər Yusif Səmədoğluna, Seyran Səxavətə də aid olmalıdır. Mərhum professor Mürşüd Məmmədli yazır ki: Seyranın nəsr dili o qədər axıcıdır ki, bəzən adama elə gəlir ki, şeir oxuyursan. Seyran Səxavət nəsrə poeziyadan gəlmiş və nəsr poezi-

ya səviyyəsinə qaldırılmış qüdrətli yazıçılardandır.

Seyran Səxavətin nəsrində bir şeiriyyət, şeir duyumluluğu var. Yazıçı bəzən mürəkkəb, hətta mücərrəd görünən fikirləri, hissləri belə oxucuya son dərəcə təbii və doğma axarda təqdim edə bilir. Oxuduqca sanki rastlaşdığın hadisələr gözünün önündə kino lenti kimi canlanır, obrazların fikir, düşüncə, istək və əzab aləmləri oxucuya aydın şəkildə təqdim olunur. Bu mənada, biz Seyran Səxavətin bədii nəsrində qəhrəmanların mənəvi dünyasını, bu dünyanın içini, daxili gizlinlərini görür, obrazın ruhani varlığı ilə qarşılaşırıq.

Əgər bədii əsəri oxuyan adam həm müəlliflə, həm də bu əsəri oxuyan başqa adamlarla eyni hissləri keçirib ruhen onlara qaynayıb

qarışırsa, deməli, bu əsl sənət əsəridir. Belə əsəri oxuyan adama elə gəlir ki, burada yazılanların hamısı onun çoxdan demək istədikləridir. Əsl sənət əsəri həm oxucuyla müəllifin, həm də oxucuyla başqa oxucuların arasından bütün sədləri götürür.

Əsl sənət əsərinin gücü məhz burda - insanı öz tənhalığından xilas eləyib başqalarına doğmalaşdırmağındadır. Bu mənada, adlar, titullar, hamısı yazıçı üçün önəmsiz şeylərdir. Önemli olan oxucu qəlbinə gedən yolu tapmaq və oxucuya istədiyini verməyə çalışmaqdır. Əslində, böyük mükafatlar yazıcının dahiliyinə tam dəlalət edən amil deyil. Bu mənada, oxucu qəlbinə gedən yolu tapan və oxucusunu özü ilə bərabər Haqqa tapındıran Seyran Səxavət yazdığı əsərlər

vasitəsilə insanlar arasında sədləri götürür, onları tənhalıqdan xilas edib bir-birinə doğmalaşdırır və oxucunu sözün həqiqi mənasında işığa, nura, daxili saflığa doğru yönəldir.

Yazıçı istər mövzu, problem, istərsə də bədii sənətkarlıq və dil cəhətdən Azərbaycan nəsrinin ən yaxşı ənənələrinə söykənir və onu inkişaf etdirir. Tənqidi-satirik, ironik ifadə tərzinin dərinliyi, dramatizmin qüvvətli yumorla birləşməsi, bədii formanın kamilliyi və zənginliyi Seyran Səxavətin nəsrinin əsas xüsusiyyətləridir. Onun təkə nəsrinə deyil, ümumilikdə bütün yaradıcılığına xas olan humanizm oxucuda dərin mənəvi aləm formalaşdırır və insanı əxlaqiyyətə bütövlüyə, kamilliyə, özünüdərkə yönəldir.